

แนวคิดการปกครองที่ปรากฏในอรรถกถาชาดกและจามเทวีวงศ์ :
ความสัมพันธ์ระหว่างศาสนจักรและอาณาจักร
Political Concepts in Jatāka Atthakathā and
The Chāmadevivongsa:
Relation between Buddhism and Kingdom

วริศรา อนันตโท / Warisara Anantato^๑

Received: Feb 22, 2021 Revised: May 2, 2021 Accepted: May 14, 2021

บทคัดย่อ

บทความเรื่องนี้มีวัตถุประสงค์ที่จะศึกษาแนวคิดการปกครองที่อยู่ในอรรถกถาชาดกและจามเทวีวงศ์ ผลการศึกษาพบว่า แนวคิดการปกครองที่ปรากฏในอรรถกถาชาดกและจามเทวีวงศ์ ปรากฏ ๒ แนวคิดด้วยกัน ได้แก่ ๑. แนวคิดธรรมราชา และ ๒. แนวคิดหลักอาศรม ๔

แนวคิดธรรมราชาที่ปรากฏจำนวนมาก ได้แก่ ๑. ทศพิธราชธรรม ๒. การเว้นอกติ ๓. หลักจักรวรรดิวัตร ๑๒ ๔. ปรมัตถธรรม ส่วนแนวคิดหลักอาศรม ๔ จะปรากฏในช่วงที่ ๓ คือ วนปรัสต์ เพื่อให้บรรลุโมกษะ ไปจนถึงช่วงที่ ๔ ได้แก่ช่วงสันยาสะ ซึ่งเป็นช่วงสุดท้ายของชีวิต แนวคิดการปกครองที่ปรากฏในอรรถกถาชาดกและจามเทวีวงศ์ มีบทบาทในการเป็นภาพสะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างศาสนจักรและอาณาจักรในลักษณะของการประนีประนอมและเอื้อประโยชน์ซึ่งกันและกัน ฝ่ายอาณาจักรได้ใช้ศาสนาเป็นตัวลดความขัดแย้งในสังคมหรือหลอมรวมคนเป็นหนึ่งเดียวและช่วยทำนุบำรุงศาสนา

^๑ สาขาวิชาภาษาไทยเพื่อการสื่อสาร คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยหอการค้าไทย

ส่วนฝ่ายศาสนจักรก็ได้ให้ความสำคัญกับผู้ปกครองมากกว่าระบอบการปกครอง โดยชี้ให้เห็นว่าหลักธรรมทางศาสนาเป็นแนวทางหลักที่ผู้ปกครองควรยึดถือและจำเป็นต้องปฏิบัติตามตั้งแต่ก่อนเป็นกษัตริย์จวบจนวาระสุดท้ายของชีวิต ทั้งนี้เพื่อความสงบสุขของบ้านเมือง ในทางตรงกันข้ามหากผู้ปกครองไม่ดำรงอยู่ในธรรม ฝ่ายศาสนจักรก็ได้ใช้ภาพการล่มสลายของบ้านเมืองเป็นคติธรรมเตือนใจ จึงกล่าวได้ว่าทั้งอรรถกถาชาดกและจามเทวีวงศ์ เป็นเครื่องมือของฝ่ายศาสนจักรที่ใช้สั่งสอนและกำหนดกรอบแนวทางการปฏิบัติตนของผู้ใช้อีกนัยหนึ่งฝ่ายศาสนจักรทำหน้าที่เป็นตัวแทนหรือเป็นกระบอกเสียงของประชาชนในการต่อต้านผู้นำที่ไม่มีศีลธรรมและไม่คำนึงถึงอาณาประชาราษฎร์ ทั้งอรรถกถาชาดกและจามเทวีวงศ์ จึงเป็นพื้นที่ของศาสนจักรในการนำเสนออุดมการณ์การเมืองแบบธรรมราชาด้วยกลวิธีการนำเสนอภาพกษัตริย์ในอุดมคติและภาพความเสื่อมของพระราชอำนาจในวรรณกรรมศาสนาเป็นต้นแบบ

คำสำคัญ : แนวคิดการปกครอง อรรถกถาชาดก จามเทวีวงศ์

Abstract

This article aims to examine two political concepts in *Jatāka Atthakathā* and *The Chāmadevivongs*. It is found that there are two political concepts appeared in both canons: 1) Attributes of virtuous kings (Dharmarāja) and 2) four life stages in Hinduism (Ashrama).

The attributes of virtuous kings which are eminently emphasized are the concepts of 1) Ten Royal Virtues (*Dasavidha Rājadharmā*) 2) Abstinence of Wrong Prejudices 3) Non-violent Rules of Virtuous Emperors (*Chakravarti Varta*) and 4) Ideas of Ultimate Realities (*Paramattha Dharma*). For the concept of the Four Ashramas, the retired life (*Vanaprastha*) and the renounced life (*Sannyāsa*) or during final days are regarded. The political concepts

mentioned in both canons and the legend represent the relation between Buddhism and the Kingdom in a way of compromise and mutual benefit. The Kingdom used religion to reduce conflicts in society, unite people, and support the religion. On the other hand, the religious agents placed greater emphasis on “rulers” than “political regimes”. The Buddhist section of the ancient kingdom pointed out that the rulers, from the pre-enthroning stage to the last period of life, needed to behave properly by conforming to the religious principles in order to maintain peace of the state. Contrarily, if a ruler is of inappropriate behavior or the lack of Buddhist moral, the religious section will allude to the falls of legendary kingdoms to indirectly warn the ruler. According to the aforesaid, *Jatāka Atthakathā* and *The Chāmadevivongs* were utilized by the Buddhist section as “the rulers’ rules”. The religious agents, in other words, were considered to be spokespersons for countering unvirtuous rulers who disregarded their own people. Both canons are the space for the religious section to express its political ideologies of virtuous kings through the picture of archetypically ideal rulers and the wicked ones in the stories in Buddhist literature.

Keywords : Political Concepts, *Jatāka Atthakatha*, *The Chāmadevivongs*

บทนำ

ในบรรดาศาสนาที่นับถือกันเป็นสากลนับได้ว่าพุทธศาสนาเป็นศาสนาเดียวที่มีประวัติศาสตร์กว้างขวางยืดยาวเป็นที่รวมความคิดความเชื่อ เช่น เรื่อง การเวียนว่ายตายเกิด เรื่องกรรม เรื่องความหลุดพ้น เรื่องมหาบุรุษอันเป็นเรื่อง

เกี่ยวเนื่องด้วยความคิดทางสังคมการเมืองสืบมาจนถึงปัจจุบัน (ประพจน์ อัครวิรุฬหาร, ๒๕๕๖)

ชาตกเป็นคัมภีร์ทางศาสนาประเภทหนึ่งที่มีเนื้อหาและแนวคิดทางการปกครองสอดแทรกอยู่ ดังคำกล่าวของ พัฒน์ เฟื่องผลา (๒๕๓๕) ที่ว่า “ในชาตกมีแนวคิดเกี่ยวกับการปกครอง โดยต้องประพจน์ทิศพิธาธรรม ๑๐ ประการมีทาน ศีล เป็นต้น ไม่เช่นนั้นบ้านเมืองก็ไม่สงบสุข สอดคล้องกับ สายวรุณ น้อยนิมิต (๒๕๔๒) ที่พบว่าในอรรถกถาชาตกปรากฏแนวคิดการปกครองเกี่ยวกับหน้าที่และจริยธรรมของกษัตริย์

นอกจากนี้ตำนานศาสนาต่าง ๆ ก็ได้สอดแทรกแนวคิดการปกครองลงไปในเรื่องด้วยเช่นเดียวกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งจามเทวีวงศ์นับว่าเป็นวรรณกรรมทางศาสนาประเภทหนึ่งที่ได้กล่าวถึงหลักการปกครองบ้านเมืองของกษัตริย์ ดังที่ ประคอง นิมมานเหมินทร์ (๒๕๕๔) ได้กล่าวว่า

“ตำนานจามเทวีวงศ์ให้รายละเอียดมากในด้านจริยวัตรและกรณียกิจของพระนางจามเทวี เมื่อพิจารณาเนื้อหาของตำนานจามเทวีวงศ์โดยละเอียดจะเห็นได้ว่า นอกเหนือจากเป็นวรรณกรรมที่มุ่งจะอธิบายความเป็นมาของการสร้างพระธาตุหริภุญไชยในสมัยพระเจ้าอาทิจจวงศ์แล้ว ตำนานจามเทวีวงศ์ยังมีความโดดเด่นในการเสนอแนวคิดเกี่ยวกับลักษณะของผู้ปกครองบ้านเมือง ได้ย้ำหลายครั้งถึงลักษณะผู้ปกครองที่ดี คือผู้มีคุณธรรมซึ่งจะนำพาให้บ้านเมืองสงบร่มเย็น ในขณะที่ผู้ปกครองที่อธรรมมีอคติจะทำให้บ้านเมืองพินาศล่มจมจนอาจกล่าวได้ว่าแนวคิดเรื่องลักษณะของผู้ปกครองเป็นแนวคิดหลักอีกแนวคิดหนึ่งของวรรณกรรมเรื่องนี้”

กล่าวได้ว่า หลักธรรมคำสอนทางพุทธศาสนามีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งต่อสังคมไทยทุกสมัยโดยเฉพาะอย่างยิ่งด้านการปกครอง เห็นได้จากการที่มีแนวคิดดังกล่าวแทรกอยู่ในอรรถกถาชาตกและยังมีอิทธิพลต่อวรรณกรรมศาสนาในยุคต่อมา นั่นคือจามเทวีวงศ์ ดังที่ พระครูปลัดสุวัฒนพรหมจริยคุณ (๒๕๖๓) กล่าวไว้ว่า “อิทธิพลของพระพุทธศาสนาได้แทรกซึมอยู่ในโครงสร้างสังคมอย่างลงตัว โดยเฉพาะการเป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาการเมือง

การปกครอง แนวปฏิบัติของพระพุทธศาสนาถือว่ามีอรรถประโยชน์ต่อการพัฒนาการเมืองเป็นอย่างมาก ไม่ว่าจะเป็นผู้ปกครองและผู้ถูกปกครอง ซึ่งเป็นแนวทางที่สอดคล้องกับบริบทของประเทศไทย เพราะประชาชนไทยนับถือพระพุทธศาสนา ในอัตราเฉลี่ย ๙๔.๖ ร้อยละ คำสั่งสอนทางพระพุทธศาสนามีอิทธิพลต่อการเมือง การปกครองในหลายกรณี ทั้งด้านการเสริมสร้างคุณธรรมจริยธรรม การมีคตินิยมประจำใจ และการสร้างความสามัคคีในสังคม” ด้วยเหตุนี้ผู้ศึกษาจึงได้เลือกนำจามเทวีวงศ์ซึ่งมีลักษณะเป็นทั้งวรรณกรรมศาสนาและตำนานบ้านเมืองมาศึกษาวิเคราะห์ร่วมกับอรรถกถาชาดก เพื่อเป็นเครื่องยืนยันถึงความสำคัญของพุทธศาสนาที่มีสังคมไทยอย่างต่อเนื่อง อีกทั้งยังแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างศาสนจักรและอาณาจักรได้เป็นอย่างดี

วัตถุประสงค์

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาแนวคิดทางการปกครองที่ปรากฏอยู่ในอรรถกถาชาดกและจามเทวีวงศ์ โดยมีคำถามในการศึกษาว่า ทั้งอรรถกถาชาดกและจามเทวีวงศ์มีแนวคิดด้านใดบ้าง และแนวคิดดังกล่าวได้แสดงให้เห็นบทบาทความสำคัญของชนชั้นปกครองอย่างไร หรือแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างศาสนจักรและอาณาจักรหรือไม่ อย่างไร

ขอบเขตของการศึกษา

ศึกษาแนวคิดการปกครองในอรรถกถาชาดก จากพระสูตรและอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย ชาดก พิมพ์ครั้งที่ ๔ มหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์ พิมพ์เนื่องในวโรกาสครบ ๒๐๐ ปี แห่งพระราชวงศ์จักรีกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. ๒๕๒๕ และจามเทวีวงศ์ของพระโพธิธรรีสี

แนวคิดการปกครองในอรรถกถาชาดกและจามเทวีวงศ์

James Hastings (1995) ได้ให้ความหมายของชาดกไว้ว่า “Jatāka (in Buddhist dogmatics and literature) is a story in which the Bodhisattva, i.e the Buddha in one of his former births, play some

part, either that of the hero or of some other character, or sometimes only that of looker-on”

ศักดิ์ศรี แยมันดดา (๒๕๔๕) ได้ให้ความหมายไว้ว่า ชาตก คือ เรื่องราวในอดีตชาติของพระโพธิสัตว์ก่อนที่จะมาเกิดในชาติสุดท้ายและได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เรื่องราวของชาติหนึ่ง ๆ ก็เรียกว่าชาตกหนึ่ง ๆ รวมทั้งสิ้น ๕๔๗ เรื่อง (ซึ่งน่าจะเป็น ๕๕๐ เรื่องและต่อมาหายไป ๓ เรื่องในภายหลัง) ชาตกอรรถกถาเริ่มต้นตรงที่กล่าวถึงทูเรนทาน

จากการศึกษาอรรถกถาชาตก ผู้ศึกษาพิจารณาจากโครงเรื่อง เหตุการณ์สำคัญ พฤติกรรมและบทสนทนาของตัวละคร เพื่อนำมาวิเคราะห์หาแนวคิดด้านการปกครอง ผลการวิเคราะห์พบว่า อรรถกถาชาตก ปรากฏแนวคิดในการปกครอง จำนวน ๖๓ เรื่องด้วยกัน ซึ่งเนื้อหากล่าวเน้นไปที่ผู้ปกครองมากกว่าชนชั้นอื่น มีทั้งเนื้อหาที่ยกย่องกษัตริย์ผู้ทรงธรรม ดูแลอาณาประชาราษฎร์ และเนื้อหาที่กล่าวโทษพระราชาที่ประพฤติผิดจากหลักราชธรรม จนทำให้บ้านเมืองเกิดอาเพศ เช่น น้ำท่วมเมืองหรือภัยพิบัติต่างๆ ไม่เพียงแต่มนุษย์เท่านั้นแต่ยังรวมถึงสัตว์ต่าง ๆ ที่เป็นผู้ปกครองอีกด้วย ดังตารางที่ ๑

ตารางที่ ๑ แสดงแนวคิดการปกครองที่ปรากฏในอรรถกถาชาตก

ชื่อชาตก	แนวคิดการปกครอง
๑.มณฑเวชาตก	กษัตริย์ออกบวชเมื่อถึงวัยอันควร
๒.กุกุรชาตก	กษัตริย์ควรเป็นผู้ไม่ประมาท ดำรงอยู่ในศีล ๕ กตัญญูต่อพระชนกและชนนี
๓.โกชาขานียชาตก	กษัตริย์ควรให้อภัย และพึงประทานยศแก่ข้าพระบาทและทหารม้า บำเพ็ญทานรักษาศีล ครองทศพิธราชธรรม
๔.ทุมเมธชาตก	กษัตริย์ควรเว้นอคติ ๔ และครองทศพิธราชธรรม ยึดถือกุศลกรรมบถ ๑๐
๕.ปัญจาจุธชาตก	กษัตริย์ควรปกครองโดยธรรม บำเพ็ญบุญและทาน
๖.กุตทาลชาตก	กษัตริย์ควรเอาชนะกิเลสของตนเองมากกว่าชนะในสงคราม
๗.มหาสุบินชาตก	กษัตริย์ควรดำรงทศพิธราชธรรม พระราชทานยศแก่บุคคลที่เหมาะสม สนับสนุนบัณฑิต มีปัญญา สงเคราะห์ประชาชน ตั้งมั่นในศีล ๕
๘.มหาสุทิสสนชาตก	กษัตริย์ควรรู้จักระงับความโศกและสามารถเตือนสติคนอื่นให้ระงับความโศกนั้น

แนวคิดการปกครองที่ปรากฏในวรรณคดีและจามเทวีวงศ์ :
ความสัมพันธ์ระหว่างศาสนจักรและอาณาจักร
วริศรา รัตน์โต

๑๐๓

ชื่อชาดก	แนวคิดการปกครอง
๙.เตลปัดตชาดก	กษัตริย์ควรละอคติ ๔ ดำรงทศพิธราชธรรม บำเพ็ญบุญและทาน
๑๐.ทุมเมธชาดก	กษัตริย์ควรเป็นผู้มีปัญญา รู้สิ่งที่ควรทำและไม่ควรทำ ไม่เบียดเบียนคนอื่น
๑๑.ปัญญาภิรุกชาดก	กษัตริย์ไม่ควรตกอยู่ในอำนาจ มีความเพียรและไม่หวาดหวั่นต่อภัย ดำรงทศพิธราชธรรม บำเพ็ญบุญและทาน
๑๒.ราโฆวาทชาดก	กษัตริย์ควรดำรงทศพิธราชธรรม วินิจฉัยคดีโดยธรรม ดูแลประชาชนในที่ต่าง ๆ
๑๓.มณโฑชาดก	กษัตริย์ควรดำรงทศพิธราชธรรมเพื่อไม่ให้เกิดอาเพศต่าง ๆ
๑๔.ปัพพตูปัตถรชาดก	กษัตริย์ควรระงับความโกรธ และรู้จักให้อภัย บำเพ็ญทาน
๑๕.เกฬีสลชาดก	กษัตริย์ควรนอนน้อมต่อผู้สูงอายุและไม่เบียดเบียนผู้อื่น
๑๖.อัสสกชาดก	กษัตริย์ควรระงับความโมโห
๑๗.ภุรราชชาดก	กษัตริย์ไม่ควรทำให้ผู้มีศีลทะเลาะกัน จักทำให้บ้านเมืองเกิดอาเพศ (น้ำท่วมเมือง)
๑๘.ธัมมัทธชาดก	กษัตริย์ไม่ควรลุ่มหลงในน้ำเมาและสตรี ไม่ควรริษยา ตั้งมั่นอยู่ในความไม่โกรธ
๑๙.ปฎักตชาดก	กษัตริย์ควรใส่ใจบุคคลที่จงรักภักดี
๒๐.ขันตีวรรณชาดก	กษัตริย์ควรรู้จักอดกลั้นและระงับความโกรธ
๒๑.โกสิยชาดก	กษัตริย์ควรรู้จักถนอมคน
๒๒.กามนิตชาดก	กษัตริย์ควรตั้งอยู่ในกุศลธรรม ละความตณหา ละความโลภ
๒๓.มหาปิงคชาดก	กษัตริย์ควรดำรงอยู่ในศีล ไม่กดขี่ประชาชนด้วยอาญาหรือภาษีต่าง ๆ
๒๔.ปาทัณฐลีชาดก	กษัตริย์ควรมีพระทัยแน่วแน่ไม่โลเล และมีปัญญา
๒๕.ภุรธรรมชาดก	กษัตริย์ควรตั้งมั่นในศีล ๕ บำเพ็ญทาน ดำรงทศพิธราชธรรม
๒๖.โกกิลวรรค	กษัตริย์ควรมีปัญญา รู้เวลาที่ควรกล่าว มีพระดำรัสพอประมาณ
๒๗.ราโฆวาทชาดก	กษัตริย์ควรประพฤติธรรม ละอคติ ๔ ดำรงทศพิธราชธรรม
๒๘.พราห്മัตตชาดก	กษัตริย์ควรระงับความโลภ และการเสียทรัพย์
๒๙.อัยกุกชาดก	กษัตริย์ควรสั่งสอนประชาชนให้ระงับการฆ่าสัตว์
๓๐.มณิกุมทลชาดก	กษัตริย์พึงใคร่ครวญก่อนกระทำ
๓๑.ลฎกิกชาดก	กษัตริย์ควรปกป้องชีวิตของประชาชน
๓๒.ทรมุขชาดก	กษัตริย์ควรออกผนวชเมื่อถึงเวลาอันควร
๓๓.นันทียมิตราชชาดก	กษัตริย์ควรดำรงทศพิธราชธรรม มีกุศลธรรม ทำทาน มีศีล การบริจาจาคความซื่อตรง ความอ่อนโยน ความเคร่งครัด ความไม่พิโรธ การไม่เบียดเบียน มีความอดทน และความไม่ผิดพลาด
๓๔.กุกกุชาดก	กษัตริย์ไม่ควรเบียดเบียนประชาชน
๓๕.เสนกชาดก	กษัตริย์ควรเชื่อฟังผู้มีศีลและดำรงตนอยู่ในเบญจศีล มีถ้อยคำไพเราะทำทานทำบุญอยู่ในกุศลกรรมมถ ๑๐
๓๖.คันธารชาดก	กษัตริย์ควรออกบวชเมื่อถึงเวลาอันควร
๓๗.มหากปิชาดก	กษัตริย์ควรดำรงทศพิธราชธรรม อยู่ในโอวาทของผู้มีศีล บำเพ็ญบุญและทาน เป็นอัครศาสนูปถัมภก ยอมสละชีวิตเพื่อปวงประชา

ชื่อชาดก	แนวคิดการปกครอง
๓๘.ทัพห้อมมชาดก	กษัตริย์ควรอยู่ในโอวาทของผู้มีศีล บำเพ็ญบุญและทาน
๓๙.สุสีมชาดก	กษัตริย์ควรประพฤติธรรมหรือออกบวชเมื่อถึงเวลาอันควร
๔๐.ธุมภราชชาดก	กษัตริย์ควรใส่ใจและสงเคราะห์ทหารต่างๆอย่างเท่าเทียมกัน
๔๑.อัญญาสูทัตชาดก	กษัตริย์ควรอยู่ในโอวาทของผู้มีศีล ระวังการฆ่าสัตว์
๔๒.สุมังคลชาดก	กษัตริย์ควรอยู่ในทศพิธราชธรรม ละอคติ รู้จักพิจารณาทุกอย่างรอบคอบ รู้จักระงับความโกรธ อยู่ในกุศลกรรมบถ ๑๐
๔๓.ปทกุตลมาณวชาดก	กษัตริย์ควรเป็นที่พึ่งของประชาชน
๔๔.มหามังคลชาดก	กษัตริย์ควรทราบว่ราชเสวกคนใดจงรักภักดีและมีความเพียร
๔๕.มหาปทุมชาดก	กษัตริย์ควรดำรงราชพิธราชธรรมและละอคติต่าง ๆ ตัดสินคดีด้วยความยุติธรรม
๔๖.มฆบณฺฑิตชาดก	กษัตริย์ควรระงับความโศก
๔๗.ชนสันธชาดก	กษัตริย์ไม่ควรประมาทในราชกิจทั้งหลาย ละอคติ ดำรงทศพิธราชธรรมอันจะทำให้ข้าราชการบริหารประพฤติธรรมตามไปด้วย และควรตั้งมั่นในสุจริตธรรม ๓ ประการ
๔๘.สาธินราชชาดก	กษัตริย์ที่ดีพึงบำเพ็ญมหาทาน รักษาศีล๕และกุศลกรรมบถ ๑๐ และออกบวชเมื่อถึงเวลา
๔๙.หังสชาดก	กษัตริย์ควรปกครองราษฎรโดยธรรม
๕๐.สัตตคุมพชาดก	กษัตริย์ควรคบคนเป็นมิตรประกอบไปด้วยศีล
๕๑.กิงฉินชาดก	กษัตริย์ควรดำรงอยู่ในกุศลกรรมบถ ควรออกบวชเมื่อถึงเวลาอันควรส่วนข้าราชการก็ไม่ควรรับสินบน
๕๒.ภณฺฑิตินทุกชาดก	กษัตริย์ไม่ควรประมาท ดูแลบ้านเมือง มีปัญญา ไม่เกียจคร้าน
๕๓.เตสกุณชาดก	กษัตริย์ไม่ควรมุสา ไม่ควรโกรธ ไม่ควรประมาท ควรมีเมตตาต่อประชาชน ดำรงทศพิธราชธรรม
๕๔.มหาโพธิชาดก	กษัตริย์พระองค์ใดทรงปกครองประเทศอย่างไม่เป็นธรรม ไม่มีทศพิธราชธรรม กษัตริย์พระองค์นั้นย่อมประสบความทุกข์ประสบบาปเคราะห์กรรมอย่างยิ่ง
๕๕.มหาสุตโสมชาดก	กษัตริย์ควรปกครองแผ่นดินด้วยทศพิธราชธรรม มีความซื่อสัตย์ มีสัจจะ มีความกตัญญูต่อบิดามารดา และได้ดูแลครอบครัวญาติมิตร สร้างทานบารมี เปี่ยมด้วยเมตตา ไม่โกรธ และมีความอดทนเป็นเลิศ
๕๖.โสนันทชาดก	กษัตริย์ควรดำรงอยู่ในศีลห้า เป็นผู้ไม่ประมาท ปกครองราชสมบัติโดยธรรม
๕๗.เนมิราชชาดก	กษัตริย์ควรออกบวชเมื่อถึงเวลา ควรบำเพ็ญมหาทานต่าง ๆ ทำบุญ บำเพ็ญศีล บริจาคทานแก่ประชาชน
๕๘.มหาชนกชาดก	กษัตริย์ควรมีความเพียร ปกครองแผ่นดินโดยธรรม ออกบวชเมื่อถึงเวลา
๕๙.มโหสถชาดก	กษัตริย์ควรคบบัณฑิต และควรเสียสละชีวิตเพื่อบัณฑิตเหล่านั้น

แนวคิดการปกครองที่ปรากฏในอรรถกถาชาดกและจามเทวีวงศ์ :
ความสัมพันธ์ระหว่างศาสนจักรและอาณาจักร
วริศรา อนันตโท

๑๐๕

ชื่อชาดก	แนวคิดการปกครอง
๖๐.จันทกุมารชาดก	กษัตริย์ควรมีปัญญา ไม่เบียดเบียน
๖๑.มหานารทกัศสพชาดก (พรหมนารท)	กษัตริย์ควรอยู่ในโอวาทของผู้มีศีล คบบัณฑิต บำเพ็ญทาน ดูแล ประชาราษฎร์ สำนวณกายวาจาใจ มีคำสัตย์ ไม่โลภ อ่อนน้อมถ่อมตน ระวัง ความโกรธ อยู่ในกุศลธรรม ไม่หุนหา ไม่เย่อหยิ่ง มีความเพียร มีสติ
๖๒.พระวิธูรบัณฑิต	ชนชั้นปกครอง ไม่ควรกล้าเกินไป ไม่ควรขลาดเกินไป ไม่ลุ่มหลงอำนาจ มี ปัญญา ไม่ทำตนเสมอพระราชา รู้เวลาควรพบ ไม่สนิทสนมกับพระสนม ควร ดูและบิดามารดา อ่อนน้อม วาจาอ่อนหวาน ตรวจสอบตราดูและความทุกข์สุข ของประชาชน มีศีลไม่โลภ
๖๓.เวสสันดรชาดก	กษัตริย์ควรน้อมฟังเสียงของประชาชน
๖๔.ทัพห้อมชาดก	กษัตริย์ควรอยู่ในโอวาทของผู้มีศีล บำเพ็ญบุญและทาน
๖๕.สุสึมาชาดก	กษัตริย์ควรประพฤติธรรมหรือออกบวชเมื่อถึงเวลาอันควร
๖๖.ธุมมาริชาดก	กษัตริย์ควรใส่ใจและสงเคราะห์ทหารต่างๆอย่างเท่าเทียมกัน

(ที่มา: วริศรา อนันตโท, ๒๕๖๔)

ส่วนแนวคิดทางการปกครองในจามเทวีวงศ์พบแนวคิดการปกครองว่าพระราช
ควรตั้งมั่นอยู่ในศีลธรรม และควรดำรงทศพิธราชธรรม สรุบบ้างได้ ดังตารางที่ ๒

ตารางที่ ๒ แสดงแนวคิดการปกครองที่ปรากฏในจามเทวีวงศ์

เหตุการณ์	แนวคิด
หลังจากเมืองล่มเนื่องจากกษัตริย์ ตัดสินศควาตีแม่ไม่มีความผิด	พระราชกรณียกิจก่อนตัดสินคดี หรือก่อนทำสิ่งใด และควรตั้งมั่น อยู่ในศีลธรรม
หลังจากรบชนะกษัตริย์เมือง มิลิกขราช	กษัตริย์ควร ละความโกรธ ละโลภะ ละโทสะ ละโมหะ รู้กาลเทศะ รู้บุญคุณผู้ที่เคยช่วยเหลือ ใส่ใจทหารรวมไปถึงช้างม้าด้วย
พระเจ้ามหันตยครองเมือง หริภุญชัย พระเจ้านันทยศ ครองเมืองเขลางค์นคร	กษัตริย์ควรดำรงทศพิธราชธรรม ยึดกุศลกรรมบถ ๑๐ บำเพ็ญทาน และครองจักรวรรดิวัตร
หลังจากบ้านเมืองสงบพระนาง จามเทวีได้ยกพระราชสมบัติให้ พระโอรสพระนางได้บริจาคทาน	กษัตริย์เมื่อถึงเวลาอันควร ควรละเรื่องทางโลก ปฏิบัติธรรม บำเพ็ญ ทานต่าง ๆ ดูแลประชาชน บำรุงพระสงฆ์และพราหมณ์ รวมถึงมี ความกตัญญูต่อบิดามารดา
หลังจากพระนางจามเทวี สิ้นพระชนม์	กษัตริย์ควรรู้จักระงับความโศกและสั่งสอนประชาชนให้ระงับ ความโศกนั้นด้วย

(ที่มา: วริศรา อนันตโท, ๒๕๖๔)

ตารางข้างต้นจะเห็นได้ว่า ผู้ปกครองเป็นผู้ที่มีความสำคัญอย่างยิ่งในการนำพาประชาชน (พลเมือง) และประเทศชาติไปสู่ความเจริญหรือความเสื่อมใ ผู้ปกครองมีศีลธรรม มีความรู้ความสามารถ จะนำพาประชาชนและประเทศชาติไปสู่ความผาสุกความเจริญได้ แต่ถ้าผู้ปกครองที่ทุจริตคดโกงผิดศีลธรรม จะทำให้ประชาชนประสบกับความเดือดร้อนและประเทศชาติอาจจะล่มสลายได้ นอกจากนี้ผู้ปกครองควรมีหลักในการดำเนินชีวิตตามหลักอาศรม ๔ และพึงรู้จักระงับความโศกด้วยถึงจะเป็นกษัตริย์ที่มีลักษณะสมบูรณ์

จากการศึกษาพบว่า ทั้งอรรถกถาชาตกและจามเทวีวงศ์มีแนวคิดทางการปกครองที่คล้ายคลึงกันอยู่ ๒ แนวคิดด้วยกัน ได้แก่ ๑. แนวคิดธรรมราชา ๒. แนวคิดหลักอาศรม ๔ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

๑. แนวคิดธรรมราชา

แนวคิดธรรมราชาเป็นแนวคิดที่ปรากฏอยู่ในศาสนาพราหมณ์ และศาสนาพุทธ ในศาสนาพราหมณ์แนวคิดธรรมราชามีบทบาทในการกำหนดหน้าที่ของบุคคลตามวรรณะ หน้าที่นั้นเป็นหน้าที่ซึ่งติดมาจากพระผู้เป็นเจ้าของเจ้า คือ พระพรหมหรือปุรุषะ ปริชา ช่างขวัญยืน (๒๕๔๘) ได้กล่าวถึงคัมภีร์ต่าง ๆ ในศาสนาพราหมณ์ เช่น มานวธรรมศาสตร์ ตอนหนึ่งที่กล่าวถึงหน้าที่ของกษัตริย์ไว้ว่า “ป้องกันประชาชน บริจาคทาน บูชายัญ ศึกษา ละความผูกพัน จากวิตุแห่งผัสสะเป็นต้น คือหน้าที่ของกษัตริย์” นอกจากนี้ในคัมภีร์ภควัดคีตยังได้เน้นหน้าที่สำคัญของกษัตริย์ นั่นคือ การทำสงครามที่เป็นธรรม ส่วนคัมภีร์ราชনীติ กล่าวว่า พระมหากษัตริย์จะต้องทรงประพฤติธรรมแล้วใช้ความมีพระทัยที่ประกอบด้วยธรรมนั้นในการพิจารณาอรรถคดีต่าง ๆ สั่งสอนประชาชนให้ตั้งอยู่ในธรรม อุปถัมภ์ช่วยเหลือคนกบวชในศาสนาทั้งหลายและทรงเคารพบูชาศาสนสถาน

ดังนั้นจะเห็นได้ว่า กษัตริย์ตามแนวคิดศาสนาพราหมณ์มีหน้าที่สำคัญ คือ การดูแลประชาชนทุกวรรณะ บริจาคทาน ทำสงครามที่เป็นธรรมด้วยการเน้นการปกป้องประชาชนเป็นสำคัญ รวมไปถึงละวิตุทางโลกต่าง ๆ จริยวัตรดังกล่าวจัดได้ว่าเป็นธรรมของวรรณะกษัตริย์

พุทธศาสนาก็มีแนวคิดธรรมราชาในพุทธศาสนาด้วยเช่นเดียวกัน
ดังจะเห็นได้จากคติธรรมราชาในพุทธศาสนา ปรากฏอยู่ในพระสูตรต่าง ๆ เช่น
มหาปทานสูตร มีเนื้อหาเกี่ยวกับพระพุทธเจ้าทรงกล่าวถึง ผู้ที่จะเป็นธรรมราชา
ในทางธรรม และธรรมราชาในทางโลกว่าจะต้องมีคุณสมบัติเทียบพร้อมไปด้วย
ลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการ และผู้ที่เป็นจักรพรรดิผู้ทรงธรรมเมื่อปกครอง
บ้านเมืองจะต้องมีแก้ว ๗ ประการ ส่วนจักรกัณฑ์สูตรได้กล่าวว่พระเจ้าจักรพรรดิ
ผู้ทรงธรรมจะต้องทรงไว้ซึ่งจักรวรรดิวัตร คือ ข้อปฏิบัติที่มีต่อผู้ที่อยู่ในรัฐ
ของพระองค์ตั้งแต่บุคคลที่มีฐานะสูง คือ สมณพราหมณ์ พระราชวงศ์ไปจนถึง
สัตว์เช่นเนื้อและนกให้อยู่อย่างผาสุกไม่ถูกเบียดเบียน พร้อมกับปฏิบัติธรรมเช่น
ที่สัพบุรุษพึงปฏิบัติ

จากพระสูตรที่ยกมากล่าวข้างต้นนั้น เห็นได้อย่างชัดเจนว่า
ธรรมราชาในพุทธศาสนา นั้น จะต้องเป็นผู้ที่มีศีลธรรมอันดี มีจริยธรรมที่ดี
มีความประพฤติที่ดีงาม ครองราชย์ด้วยหลักธรรมะ

ในการศึกษาครั้งนี้ใช้กรอบแนวคิดธรรมราชาของ ปรีชา ช่างขวัญยืน
ที่ได้กล่าวไว้ว่า “คำว่าธรรมราชาตามตัว หมายถึง พระเจ้าแผ่นดินผู้ทรงธรรม
และทรงปกครองโดยธรรม มีจุดหมายเพื่อให้คนในรัฐยึดถือธรรมเป็นหลัก
ในการดำเนินชีวิตและเป็นจุดหมายของชีวิต” (ปรีชา ช่างขวัญยืน, ๒๕๔๘)

จากการศึกษาอรรถกถาชาดกและจามเทวีวงศ์พบว่า
มีการสอดแทรกแนวคิดการปกครองว่ากษัตริย์จะต้องเป็นผู้ทรงธรรม นั่นคือ
การใช้หลักธรรมในการปกครอง ซึ่งหลักธรรมที่ปรากฏ ได้แก่ หลักทศพิธราชธรรม
กุศลกรรมบถ ๑๐ สังคหวัตถุ ๔ จักรวรรดิวัตร ๑๒ อคติ ๔ ซึ่งเป็นหลักธรรมของ
พระพุทธศาสนา ในที่นี้จะขอให้รายละเอียดเฉพาะ ๔ หัวข้อด้วยกันเนื่องจาก
ปรากฏแนวคิดนี้อยู่เป็นจำนวนมาก ได้แก่ ๑. การปกครองด้วยหลักทศพิธราชธรรม
๒. การปกครองด้วยการเว้นอคติ ๔ ๓. การปกครองด้วยหลักจักรกัณฑ์วัตร
และ ๔. ปรมัตถธรรม ดังรายละเอียดต่อไปนี้

๑.๑ การปกครองด้วยทศพิธราชธรรม

ชาตกนำเสนอนี้เนื้อหาว่า กษัตริย์ที่ดีจะต้องเป็นผู้ที่เปี่ยมด้วยทศพิธราชธรรม ในทัศนะของสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ (๒๕๑๖) ได้อธิบายว่าทศพิธราชธรรมประกอบด้วย ๑. ทาน ๒. ศีล ๓. บริจาค ๔. อาชชวะ ๕. มัททะ ๖. ตบะ ๗. อักโกธะ ๘. อวิหิงสา ๙. ชันติ ๑๐. อวิโรธนะ ธรรมะทั้ง ๑๐ ประการนี้ พระเจ้าจักรพรรดิองค์ใดหรือผู้ปกครองท่านใดมีครบสมบูรณ์ในตนจึงจะจัดว่าเป็นผู้ปกครองที่ดี ไม่รุกรานผู้อื่นด้วยอำนาจ เป็นการปกครองโดยธรรม และเมื่อผู้ปกครองนำหลักทศพิธราชธรรมมาใช้ในการปกครองแล้ว ผู้ที่อยู่ใต้ปกครองก็ควรจะมีทศพิธราชธรรมด้วยเช่นกัน จึงจะทำให้สังคมนั้นอยู่ร่วมกันอย่างผาสุก ถ้อยทีถ้อยอาศัยกัน เป็นการปกครองโดยธรรม มิใช่ปกครองด้วยอำนาจ ต่างมีความสุขความเจริญร่วมกันทั้งหมด

สำหรับชาตกที่มีแนวคิดว่าการกษัตริย์ควรปกครองด้วยหลักทศพิธราชธรรมมีเป็นจำนวนมาก ทั้งในด้านการให้ทาน การรู้จักระงับความโกรธ การไม่เบียดเบียนประชาชนและสัตว์ต่าง ๆ การตั้งมั่นอยู่ในศีลธรรม เช่น นันทิยมิคราชชาตก กุกกุชาตก มหากปิชาตก สุมังคลชาตก เตสกุณชาตก ราโชวาทชาตก กุกกุระชาตก ทุมเชชาตก เตลปัตตชาตก ชนสันธชาตก กุรุธรรมชาตก กุกกุระชาตก สุมังคลชาตก ปัพพตูปัตถราชชาตก สาธินราชชาตก ปัญจภีรูกชาตก เป็นต้น ตัวอย่างเช่น กุกกุชาตก มีข้อความที่กล่าวถึงพระราชชาได้ครองทศพิธราชธรรม ดังตอนหนึ่งที่ว่า

“ฝ่ายพระราชผู้ทรงพระปรีชาพระองค์นั้นก็ฉันทันนั้น ไม่ทรงเร่งรัด คือไม่ลู่อานาจค้นหาที่ผลุนผลัน ทรงละการลู่อานาจอคติ ไม่ทรงเบียดเบียนราษฎร ทรงเก็บเงินภาษีโดยทำนองปลวกทั้งหลายพัฒนา คือก่อจอมปลวกและโดยทำนองผึ้งทั้งหลายที่เคาะเอาเกษรมาทำน้ำผึ้ง เป็นผู้ทรงคล้ายตามธรรมะปฏิบัติอยู่โดยการคล้ายตามราชธรรม ๑๐ ประการ (มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓)

ในชาดกเรื่องกัณฐกัณฐกษัตริย์ซึ่งกำเนิดเป็น
รุกขเทวดาได้อบรมพระราชโอรสให้ครองราชย์ด้วยทศพิธราชธรรม ไม่ประมาท
มัวเมาในยศและสมบัติ ให้บำเพ็ญคุณงามความดี ปกครองอย่างไม่มีอคติ ๔
ไม่เบียดเบียนอาณาประชาราษฎร์ให้ได้รับความเดือดร้อน การครองราชย์
ด้วยธรรมนั้นจะมีแต่คนสรรเสริญ หากครองราชย์ด้วยธรรมจะมีแต่คนสาปแช่ง
ไม่ได้รับความสุข ชาดกเรื่องมหาปทุมชาดกพระโพธิสัตว์ได้กล่าวสอน
พระเจ้าพรหมทัตผู้เป็นพระราชบิดาไว้ว่าพระราชโอรสผู้ใหญ่ในแผ่นดิน
ไม่เห็นโทษของผู้อื่นว่าน้อยหรือมากโดยประการทั้งปวง “หากไม่ได้พิจารณาด้วย
พระองค์เองก่อนแล้ว ไม่ฟังลงอาชญาแก่ผู้ใดพระราชอาชญาควรปกครองโดยธรรม
อย่าทำให้ทศพิธราชธรรมกำเริบ จงละการลู่อ่านาจอคติเสียจงครองสมบัติ
โดยธรรม ประชาชนจึงจะอยู่เป็นสุข” เช่นเดียวกับตำนานจามเทวีวงศ์ที่ได้แสดง
แนวคิดว่ากษัตริย์จะต้องประกอบไปด้วยทศพิธราชธรรม และได้อ้างอิง
ราโชวาทคาลา ซึ่งเป็นหลักในการปกครองสอนกษัตริย์ให้พึงระงับความโกรธ
โลภะ โทสะ ราคะ

๑.๒ การปกครองด้วยการเว้นจากอคติ ๔

ผู้ปกครองพึงเว้นอคติ ๔ คือ เว้นจากความลำเอียง
ทางความประพฤติที่ผิด ความไม่เที่ยงธรรมประกอบด้วย ๑. ฉันทาคติ
(ลำเอียงเพราะชอบ) ๒. โทสาคติ (ลำเอียงเพราะชัง) ๓. โมหาคติ (ลำเอียงเพราะเขลา)
๔. ภยาคติ (ลำเอียงเพราะกลัว)

ในสมัยกษัตริย์ชาดกกล่าวว่า กษัตริย์ในฐานะเป็นผู้นำทางการเมือง
ในรัฐจะต้องทรงเว้นอคติ คือ ทรงมีความยุติธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการลง
พระราชอาญา ดังนี้

“พระเจ้าแผ่นดินทรงรู้ว่า เรากำลังก้าวจัด ไม่ฟังลงอาชญา อันไม่สมควรแก่ตนโดยไม่ไข
ฐานะก่อนพึงเพิกถอนความทุกข์ของผู้อื่นอย่างร้ายแรงไว้เมื่อใด พระราชาพึงรู้ว่า
จิตของตนมองใส พึงใคร่ครวญความผิดที่ผู้อื่นทำไว้ พึงพิจารณาให้เห็นแจ่มแจ้งด้วยตนเอง
ว่า นี่ส่วนประโยชน์ นี่ส่วนโทษ เมื่อนั้น จึงปรับสินไหมบุคคลนั้น ๆ ตามสมควร”
(มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓)

จามเทวีวงศ์ ได้กล่าวว่ากษัตริย์ที่ดีควรที่จะต้องปราศจากอคติและตัดสินคดีต่าง ๆ ด้วยความเป็นธรรม พิจารณาให้ถี่ถ้วนก่อนว่าความดังตอนหนึ่งที่ว่า

“เมื่อพระราชามิตรธรรมมีอยู่ในประเทศใด อุบาทว์ทั้งหลายก็ย่อมมีขึ้นในประเทศนั้นดังนี้ เช่น เกาชนาฬิก และเมืองอินทปัตถ์ก็ดี แวนแคว้นอันเศษอื่นก็ได้ถึงความพินาศเช่นกัน แต่บุราณก็ดี ก็แวนแคว้นของเราในประเทศนี้ จะพึงมีพระราชอาธรรมถือผิดอยู่เพียงใด ก็จะทำให้ชาวนครทั้งหลายถึงทุกซอันใดอันหนึ่งได้ อนึ่งแวนแคว้นของเรา นี้จะพึงมีอยู่ตลอดกัปเพียงใด ถ้าหากพระราชจะไม่พึงยังความวิญฉัยให้เปนไปโดยธรรมเสมอ (พระโพธิ์รังสี, ๒๕๕๔)

๑.๓ การปกครองด้วยหลักจักรวรรดิวัตร ๑๒

หลักจักรวรรดิวัตร ๑๒ คือ หลักที่มุ่งความสุขของคนทุกหมู่เหล่า ทั้งภายในรัฐและแก่ผู้ปกครองของรัฐประเทศราช ภายในรัฐก็ให้ความสุขความปลอดภัยทั้งคนใกล้ชิดแผ่ขยายไปถึงประชาชนทุกหมู่เหล่า (ปรีชา ช่างขวัญยูนิ, ๒๕๔๘)

ในอรรถกถาชาดกปรากฏแนวคิดที่ว่า กษัตริย์ต้องดูแลประชาชนทุกหนทุกแห่ง ดูแลบิดามารดา รวมทั้งดูแลภรรยา เช่น ชาดกเรื่องปทกุสลาฆวชาดก ราชวาทชาดก จุลกัณทียชาดก กุกุระชาดก เป็นต้น ดังข้อความตอนหนึ่งในภณชุตินชุกชาดกที่กล่าวว่า “พระราชผู้ทรงจัดแจงการงานดี หมั่นขยันตามฤดูกาลไม่เกียจคร้าน โภคสมบัติทั้งปวงย่อมเจริญขึ้นเหมือนฝูงโคที่มีโคสุภะฉะนั้น มหาราชเจ้า พระองค์จงเสด็จเที่ยวฟังเหตุการณ์ในแวนแคว้นและในชนบทครั้งได้ทอดพระเนตรเห็นและได้ทรงสดับในแวนแคว้นนั้นแล้ว แต่นั้นก็ปฏิบัติสิ่งนั้น ๆ เถิด” (มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓)

จามเทวีวงศ์ ได้กล่าวถึงหลักจักรวรรดิวัตร ๑๒ ด้วยเช่นเดียวกัน พระนางจามเทวีทรงดูแลไพร่ฟ้า และเหล่าข้าราชการอยู่เสมอ เช่น ตอนที่ร่วมกันรบทำวมลักราชพระนางเจ้าจามเทวีรับสั่งให้ “เสมียนแลนายนักการ จัดไชยบาน สุราบาน เลี้ยงพวกสุรโยธาทั้งหลาย แลประทานวัดถาวรณาลังการเป็นต้น ตามสมควรแก่พลสุรโยธาทั้งปวง โดยสามารถแก้ไขทิศัน

แกล่เล่นมหาวิไชยมโหระศพตลอดกาล ๗ วัน แลได้บูชาแก่พราหมณ์ทั้งหลาย
มีพระโหโรธาธิบดีเป็นต้น แลช่างมวงคลหัตถิรรัตนด้วยมหาสักการทั้งหลาย”
(พระโพธิรังสี, ๒๕๕๔)

๑.๔ การปกครองด้วยปรมัตถธรรม

ปรมัตถธรรม คือ ธรรมชาติที่เป็นความจริงแท้แน่นอน
และดำรงลักษณะเฉพาะของตนไว้โดยไม่ผันแปรเปลี่ยนแปลงเป็นธรรมที่
ปฏิเสธความเป็นสัตว์ ความเป็นบุคคล ความเป็นตัวตนโดยสิ้นเชิง ปรมัตถธรรม
นี้เรียกอีกอย่างว่า สภาวธรรม

ในอรรถกถาชาดกเรื่องอัสสกชาดก มหาสุทิสสนชาดก
มฆบัณฑิตชาดก ปรากฏแนวคิดที่เกี่ยวกับปรมัตถธรรม นั่นคือ กษัตริย์
ควรต้องยอมรับความจริงจากการสูญเสียหรือเรื่องความตาย ในขณะเดียวกัน
กษัตริย์ก็มีหน้าที่สั่งสอนประชาชนให้รู้จักระงับความโศกอันเกิดมาจากการสูญเสีย
บุคคลที่รักด้วย เนื้อหาในจามเทวีวงศ์ก็มีแนวคิดปรมัตถธรรมด้วย
เช่นเดียวกัน โดยพระเจ้ามหันตยศได้กล่าวโอวาทสั่งสอนประชาชนให้ระงับ
ความโศกเศร้าเมื่อพระนางจามเทวีสิ้นพระชนม์ โดยพระองค์ได้ให้สติกับ
ประชาชนว่า “ความตายเป็นธรรมดาสำหรับโลกทั้งสิ้น” และสั่งสอนอีกว่า
“พึงรักษาศีลสร้างพระเจดีย์สร้างพระพุทธรูป กระทำอุทิศผลบุญนั้นไปแก่
หมู่ญาติมีมารดาบิดาเป็นต้น” (พระโพธิรังสี, ๒๕๕๔)

๒. แนวคิดการดำเนินชีวิตตามหลักอาศรม ๔

แนวคิดเรื่อง “อาศรม” ในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู มีความหมาย
เป็น ๒ นัย คือ ๑. คำว่า อาศรม คือ ขั้นตอนหรือช่วงระยะเวลาของชีวิต
๒. คำว่าอาศรม คือ กระถ่อมหรือที่พักของนักบวชในศาสนา โดยนัยหนึ่งคำว่า
อาศรม คือ ขั้นตอนของชีวิต อันหมายถึงช่วงระยะเวลาของชีวิต แต่ละอาศรม
นั้นมีชื่อเรียกต่างกัน คือ ๑. พรหมจารย ๒. กฤหัสถ์ ๓. วณปรัสถ์
๔. สันยาสะ ทุกวรรณะต้องดำเนินชีวิตตามหลักอาศรมทั้ง ๔ นี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง

บุคคลที่เกิดในวรรณสูงทั้ง ๓ วรรณะ คือ กษัตริย์ พราหมณ์ และแพศย์ จะต้องปฏิบัติและดำเนินตามหลักแห่งอาศรม ๔ นี้อย่างเคร่งครัด (อารี วิชาชัย, ๒๕๔๓)

แม้ว่าหลักอาศรม ๔ เป็นแนวคิดของศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู อย่างไรก็ตามแนวคิดนี้ก็ได้ออกมาอยู่ในชาดก ซึ่งเป็นวรรณกรรมพุทธศาสนาด้วยเช่นเดียวกัน แสดงให้เห็นว่าแนวคิดฝ่ายพราหมณ์ – ฮินดู มีบทบาทหรือมีอิทธิพลกับพุทธศาสนาอยู่ไม่น้อย

การที่ผู้ศึกษาได้นำแนวคิดอาศรม ๔ มาจัดอยู่ในแนวคิดการปกครองด้วยนั้น เนื่องจากแนวคิดนี้สอดคล้องกับแนวคิดเกี่ยวกับบทบาทหน้าที่ของกษัตริย์ในอุดมคติที่ว่า กษัตริย์พึงมีธรรมเป็นที่ตั้งมุ่งแสวงหาความหลุดพ้น และต้องสั่งสอนอบรมผู้อื่นให้มีศีลธรรมด้วยเช่นเดียวกัน ดังนั้นการที่ผู้ปกครองหรือกษัตริย์ในอรรถกถาชาดกและจามเทวีวงศ์สละราชบัลลังก์ออกบวชก็เท่ากับเป็นการชี้ให้ประชาชนเห็นว่าการออกบวชเพื่อแสวงหาความหลุดพ้นประเสริฐยิ่งกว่าอำนาจใด ๆ เท่ากับเป็นการสั่งสอนประชาชนทางอ้อมให้เห็นความสำคัญของศาสนา ถึงขนาดที่ว่ากษัตริย์ยังทรงละทางโลกโลกิยะเพื่อมุ่งสู่โลกุตระธรรม ซึ่งแนวคิดดังกล่าวปรากฏทั้งฝ่ายพุทธศาสนาและฝ่ายพราหมณ์ – ฮินดู ดังที่ ปรีชา ช่างขวัญยืน (๒๕๔๘) ได้วิเคราะห์สรุปความได้ว่า ฝ่ายศาสนาพราหมณ์มีพระนารายณ์ที่อวตารลงมาปราบยุคเข็ญ คือ ทำหน้าที่ทั้งการใช้อำนาจปราบคนชั่วในขณะที่เดียวกันก็ยังมีผู้คนให้ตั้งอยู่ในศีลธรรมสั่งสอนอบรมคนให้มีศีลธรรมดีงาม ส่วนฝ่ายพุทธก็เห็นว่าการออกบวชเป็นพระพุทธเจ้านั้นเป็นหนทางที่ประเสริฐกว่า คือ ต้องละกิเลสยิ่งกว่าพระเจ้าจักรพรรดิ

อรรถกถาชาดกปรากฏแนวคิดหลักอาศรม ๔ อยู่ว่ากษัตริย์เมื่อเห็นผมหงอกจึงออกบวช หรือออกแสวงธรรม ตัวอย่างเช่น ทริมุขชาดก คันธารชาดก สุธัมมิชาดก มฆเทเวชาดก กุททาลชาดก ดังเช่นเรื่อง มฆเทเวชาดก ที่กล่าวถึงพระราชานามว่ามฆเทเวได้กล่าวกับช่างกัลบกว่า ถ้าเห็นผมหงอกบนศีรษะของพระราชานี้เมื่อใดให้บอกพระราชากาลนั้น เมื่อช่างกัลบกแจ้งแก่พระราชานี้ พระราชานี้จึงออกบวชทันที ดังข้อความตอนหนึ่งที่พระราชามฆเทเว

กล่าวว่า “ผมที่หองกบณศิริระของเรานี้เกิดแล้ว เป็นเหตุนำวัยไป เทวทูตปรากฏแล้ว นี่เป็นสมัยแห่งการบรรพชาของเรา” (มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓)

จามเทวีวงศ์ ก็สอดแทรกแนวคิดหลักอาศรม ๔ ด้วยเช่นเดียวกัน เนื้อหาในตำนานกล่าวว่า หลังจากที่พระนางจามเทวีเดินทางมาครองเมืองหริภุญชัยได้ไม่นานก็ได้ถวายพระราชบัลลังค์ให้กับพระโอรสและดำรงตนอยู่ในศีลธรรม บริจาคทาน รักษาศีล เมื่อพระนางจามเทวีได้ไปประทับอยู่กับพระเจ้าอนันตยศพระราชโอรสองค์เล็ก เมื่อถึงเวลาอันควร พระนางจามเทวีได้กล่าวกับเจ้าชายอนันตยศว่าจะพระราชดำเนินกลับที่หริภุญชัยแต่เจ้าชายอนันตยศวิงวอนให้พระนางจามเทวีอยู่ซึ่งพระนางจามเทวีได้ทรงคัดค้านด้วยทรงคิดในพระทัยว่า “สมณพราหมณ์เป็นต้นก็จะติเตียนเราว่าไม่รู้ประมาณตน” การที่พระนางจามเทวีไม่ประทับอยู่กับเจ้าชายอนันตยศต่ออันสอดคล้องกับหลักอาศรม ๔ ที่ว่าเมื่อถึงเวลาควรสละราชบัลลังค์และหันหน้าเข้าหาธรรม

อรรถกถาชาดกและจามเทวีวงศ์ : ภาพสะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างศาสนจักรและอาณาจักร

แนวคิดการปกครองที่ปรากฏในอรรถกถาชาดกและจามเทวีวงศ์ มีบทบาทในการเป็นภาพสะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างศาสนจักรและอาณาจักร ในลักษณะของการประนีประนอมและเอื้อประโยชน์ซึ่งกันและกัน ดังนี้

ฝ่ายรัฐหรือฝ่ายอาณาจักร ได้ใช้ศาสนาเป็นตัวลดความขัดแย้งและหลอมรวมคนเป็นหนึ่งเดียว และช่วยทำนุบำรุงศาสนา ดังกรณีอาณาจักรหริภุญชัย เนื้อหาในจามเทวีวงศ์ กล่าวถึงมูลเหตุของการสร้างอาณาจักรว่ามีที่มาจากความเสื่อมทรามทางสังคมของชนพื้นเมือง มีฤษีนักบวชผู้มีบทบาทสำคัญในการอัญเชิญพระนางจามเทวีจากละโว้เป็นปฐมกษัตริย์ พระนางได้นำพุทธศาสนาขึ้นมาเผยแผ่และใช้ศาสนาหลอมรวมชนพื้นเมืองกับผู้ที่มาใหม่เข้าด้วยกัน กล่าวได้ว่าพระนางมีบทบาทในการธำรงอาณาจักรและศาสนจักร ดังที่ศรีศักร วัลลิโภดม (๒๕๔๕) กล่าวถึงการนับถือพุทธศาสนาในสมัยหริภุญชัยว่าเป็นสิ่งที่ทำให้ประชาชนต่างกลุ่มเหล่าและต่างเผ่าพันธุ์อยู่รวมกันได้อย่างสงบ

ว่า “เมื่อประชาชนนับถือศาสนาเดียวกันแล้ว ความรังเกียจและการขัดแย้งกัน อันเนื่องมาจากการแตกต่างในด้านผิวพรรณ ถิ่นฐาน และความรู้ก็ผ่อนคลายลง” จากการวิเคราะห์ของ ศรีศักร วัลลิโภดม จะเห็นได้ว่าพระนางจามเทวีทรงใช้หลักการเผยแพร่ศาสนามาเป็นเครื่องมือในการรวบรวมอาณาจักร โดยทำให้ดินแดนในแถบแอ่งที่ราบเชียงใหม่-ลำพูนในขณะนั้นซึ่งมีหลากหลายชาติพันธุ์ และมีการนับถือผีที่กระจัดกระจายสามารถอยู่รวมกันเป็นกลุ่มภายใต้การปกครองของพระนางได้

นอกจากนี้ ฝ่ายรัฐหรือฝ่ายอาณาจักร ยังมีบทบาทในการส่งเสริมศาสนา เห็นได้จาก พระนางจามเทวีได้สร้างวัดวาอารามขึ้นตลอดเส้นทางการเดินทางด้วย จนทำให้พระนางจามเทวีเป็นผู้นำทางวัฒนธรรม ทั้งนี้เนื่องจากพุทธศาสนาในช่วงก่อนการสร้างอาณาจักรล้านนานั้นยังถือว่าเป็นของที่ใหม่ การเดินทางของพระนางจึงมีลักษณะของผู้ที่เผยแพร่ศาสนาประเด็นหนึ่งที่น่าสนใจคือ ฝ่ายรัฐหรือฝ่ายอาณาจักรเองก็ได้ใช้หลักธรรมทางศาสนามาปกครองบ้านเมือง ทำให้บ้านเมืองสงบสุข ประชาชนยอมรับและศรัทธาในพระราชอำนาจ ดั่งกรณีของพระนางจามเทวีที่ใช้แนวคิดการปกครองแบบ “ธรรมราชา” ซึ่งปรากฏเช่นเดียวกันกับอรรถกถาชาดก ดังจะเห็นได้จากตำนานที่ได้เน้นย้ำว่าพระนางจามเทวีและพระราชโอรสได้ปกครองประเทศตามหลักทศพิธราชธรรม พระนางจามเทวีเองก็ได้เสียสละความสุขส่วนพระองค์อันยิ่งใหญ่จากคนที่รักเพื่อเผยแพร่พุทธศาสนา ไม่แพ้ชายใด เหมือนกับพระโพธิสัตว์หลายเรื่องในอรรถกถาชาดกที่ได้ทำทานบารมี เสียสละความสุขส่วนพระองค์เพื่อความสุขโดยรวม เพื่อศาสนาและเพื่อความหลุดพ้นซึ่งถือเป็นเป้าหมายสูงสุด การที่พระนางจามเทวีทรงเป็นกษัตริย์แบบ “ธรรมิกราช” มีส่วนทำให้อาณาจักรหริภุญชัยมีความสงบสุขและยั่งยืน และในขณะเดียวกันพระนางจามเทวีก็ได้เป็นองค์ครุสบุญปลัมภกที่สำคัญทำให้พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองในแคว้นหริภุญชัย

ฝ่ายศาสนาหรือฝ่ายศาสนจักรในอรรถกถาชาดกและจามเทวีวงศ์ เป็นวรรณกรรมทางศาสนาที่แสดงให้เห็นว่า แนวคิดทางพุทธศาสนามีบทบาทใน

การเป็นตัวเสริมพระราชอำนาจ และมีส่วนทำให้อาณาจักรมั่นคงด้วยการนำหลักการทางศาสนามาเป็นหลักในการปกครอง ในทางตรงกันข้ามหากกษัตริย์ไม่ใช่หลักศาสนาในการปกครอง หรือไม่เป็นผู้อยู่ในศีลธรรม ฝ่ายศาสนจักรก็ได้แสดงน้ำเสียงวิพากษ์กษัตริย์เหล่านี้ด้วยภาพความเสื่อมของพระราชอำนาจเป็นเหตุให้บ้านเมืองล่มสลาย

ประเด็นสำคัญอีกประการหนึ่งก็คือ เป็นที่น่าสังเกตว่าเนื้อหาในอรรถกถาชาดกและจามเทวีวงศ์ สะท้อนน้ำเสียงของฝ่ายศาสนาถึงทิศทางการปกครองของกษัตริย์ ซึ่งส่วนใหญ่มีความต้องการให้กษัตริย์ประพฤติตนอยู่ในธรรม จะเห็นได้จากแนวคิดธรรมราชาที่กล่าวถึงการให้กษัตริย์ปกครองบ้านเมืองด้วยหลักธรรมต่าง ๆ ทางศาสนา และยังเน้นย้ำให้เห็นบทบาทของพระมหากษัตริย์หรือพระราชอาเป็นบุคคลที่มีความสำคัญสูงสุด กษัตริย์เป็นผู้นำในการเปลี่ยนแปลงการปกครอง อีกทั้งความประพฤติของกษัตริย์อาจเป็นแรงบันดาลใจหรือมีผลต่อความประพฤติ ความคิด จิตใจของประชาชน เช่น ถ้ากษัตริย์ดำรงศีลธรรมชาวเมืองก็จะเป็นเช่นนั้นด้วย พระมหากษัตริย์จัดเป็นศูนย์กลางแห่งการปกครอง คำตรัสของพระมหากษัตริย์เป็นสิ่งชี้ขาดที่จะให้สิ่งต่างๆ ดำเนินไปได้อย่างไร ดังนั้นจึงมีคำสอนในเรื่องการระงับความโกรธหรือการถือคำสัตย์จำนวนมากในมหาโพธิชาดกและราโชวาทชาดกได้กล่าวถึงความสำคัญของความประพฤติของกษัตริย์ที่มีผลต่อประชาชนและบ้านเมืองไว้ โดยเปรียบกับโคผู้นำฝูงและฝูงโคผู้ติดตามที่ผู้นำฝูงสามารถกำหนดทิศทางการเดินของโคในฝูงได้ ส่วนมหาสุบินชาดกกล่าวในทำนองเดียวกันว่าถ้าผู้ปกครองไม่มีคุณธรรมในการปกครอง เหตุการณ์ที่เลวร้ายย่อมเกิดขึ้น แต่ถ้าผู้ปกครองมีคุณธรรมในการปกครองบ้านเมืองจะสงบสุข และหากพระราชอาไม่ทรงประพฤติธรรม ส่งผลทำให้ประชาชนในรัฐไม่ประพฤติธรรมไปด้วย สื่อถึงการให้ความสำคัญแก่ผู้ปกครองในฐานะเป็นศูนย์กลางแห่งอำนาจ ซึ่งมีผลต่อบ้านเมืองและประชาชน นอกจากนี้ ในชาดกเรื่องมหาปิงคลชาดก ภรรยาชาดกมณีโจรชาดกและตำนานจามเทวีวงศ์ ก็ได้กล่าวถึงโทษของการที่กษัตริย์ไม่ดำรงตนอยู่ในราชธรรมทำให้บ้านเมืองล่มจมเช่นเดียวกัน

สรุปและอภิปรายผล

จากการศึกษาอรรถกถาชาดกและจามเทวีวงศ์ พบแนวคิดด้านการปกครอง ๒ แนวคิดด้วยกัน ได้แก่ ๑. แนวคิดธรรมราชา และ ๒. แนวคิดหลักอาศรม ๔ เนื้อหาและแนวคิดสะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างศาสนจักรและอาณาจักรในลักษณะสนับสนุนส่งเสริมซึ่งกันและกัน ทั้งนี้เพื่อให้สมาชิกในสังคมดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข จากการศึกษาพบว่า เนื้อหาได้แสดงให้เห็นว่าการที่พระมหากษัตริย์ทรงเป็นกษัตริย์แบบ “ธรรมิกราช” มีส่วนทำให้อาณาจักรสงบสุขอย่างยั่งยืน จึงมีคำสอนให้ผู้ปกครองประพฤติตนอยู่ในศีลธรรมอันดี เพื่อให้เกิดผลที่ดีแก่ประชาชนทั่วไป ในทางตรงกันข้ามหากรัฐหรือประเทศใดก็ตามมีพระราชินีที่ไม่มีศีลธรรมย่อมทำให้ประเทศชาติวิบัติประชาชนตกทุกข์ได้ยาก ด้วยเหตุนี้ผู้นำประเทศจึงเป็นบุคคลที่มีความสำคัญอย่างยิ่ง

สิ่งที่เห็นได้ชัดอีกประการหนึ่งก็คือ ในมุมมองของศาสนา อำนาจรัฐไม่ได้เกิดมาจากคุณสมบัติเหมาะสมของบุคคลที่จะดำรงเป็นกษัตริย์หรือผู้ปกครองแต่เพียงอย่างเดียว แต่อำนาจที่ว่ำนี่จะต้องเกิดจากคุณงามความดีของผู้ปกครองอีกด้วย ซึ่งอาจเกิดมาจากการสะสมกุศลกรรมประกอบกันด้วย ดังที่อนันต์ เหล่าเลิศวรกุล (๒๕๕๗) ได้กล่าวถึง แนวคิดและคติเรื่องธรรมิกราชที่ปรากฏในจามเทวีวงศ์สรุปได้ว่า เมื่อผู้ปกครองตั้งอยู่ในธรรมประชาชนย่อมมีความสุขและกุศลกรรมเป็นที่มาแห่งพระราชอำนาจของผู้ปกครอง นอกจากนี้ อำนาจการปกครองล้วนมีธรรมเป็นเครื่องควบคุม การที่จะพิจารณาว่าบุคคลใดเหมาะสมกับตำแหน่งผู้ปกครองขึ้นอยู่กับว่าผู้ปกครองนั้นมีธรรมเป็นที่ตั้งหรือไม่เห็นได้จากเนื้อหาในอรรถกถาชาดกบางเรื่องและจามเทวีวงศ์ได้กล่าวถึง กษัตริย์ที่ประพฤติตนหรือตัดสินใจดีตามแบบไร้ศีลธรรม มักจะต้องมีเหตุการณ์ให้หลุดพ้นจากตำแหน่งหรือบ้านเมืองล่มสลาย เท่ากับเป็นการตอกย้ำบทบาทของธรรมที่ทำหน้าที่เป็นเครื่องตรวจสอบความประพฤติและการปฏิบัติของผู้ดำรงตำแหน่งกษัตริย์ ในแง่นี้กฎหมายของบ้านเมืองจึงต้องเป็นกฎหมายที่สอดคล้องกับธรรม และผู้ปกครองก็บริหารจัดการตามกฎหมายแห่งธรรมนี้

กล่าวได้ว่า ทั้งอรรถกถาชาดกและจามเทวีวงศ์เป็นพื้นที่ของศาสนจักรในการนำเสนออุดมการณ์การเมืองแบบธรรมราชาด้วยกลวิธีการนำเสนอภาพกษัตริย์ในอุดมคติและภาพความเสื่อมของพระราชอำนาจผ่านเรื่องเล่าในวรรณกรรมศาสนาเป็นต้นแบบ

โดยนัยนี้ ในมุมมองของศาสนจักร อำนาจการปกครองของกษัตริย์จึงต้องไม่ใช่อำนาจนิยมซึ่งอาจมีนัยของการกดขี่ แต่อำนาจที่ฝ่ายศาสนาเห็นชอบนั้นคืออำนาจที่มาจากรธรรม ดังนั้นธรรมจึงเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดเหนือการปกครอง เพราะธรรมคือความถูกต้อง ความดีงาม เป็นบ่อเกิดของความสมดุลทั้งมวลระหว่างรัฐ ผู้ปกครอง ประชาชน และอาจรวมถึง จิต วิญญาณ การเดินทางเดินแห่งธรรมให้ประจักษ์แก่มวลมนุษยชาติเฉกเช่นพระพุทธเจ้า ดังจะเห็นได้จากผู้ปกครองในอรรถกถาชาดกและจามเทวีวงศ์ที่สละพระราชอำนาจเพื่อแสวงหาความหลุดพ้นเมื่อถึงเวลาอันควร

หากนำผลการศึกษาที่สะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างศาสนจักรและอาณาจักรในวรรณกรรมศาสนา มาพินิจสถานการณ์ในสังคมปัจจุบันจะพบว่า ในปัจจุบัน แม้ว่าบางกรณีจะทำให้เห็นการแยกขาดจากกันอย่างชัดเจนระหว่างรัฐกับศาสนา เช่นกรณี พระไม่มีสิทธิ์เลือกตั้ง แต่อีกนัยหนึ่งศาสนาและรัฐก็ยังมีบทบาทต่อกันอย่างเห็นได้ชัด ดังจะเห็นได้จากการมีกฎหมายสงฆ์และการมีหน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้องกับศาสนา ได้แก่ มหาเถรสมาคมและสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ นอกจากนี้รัฐยังคงมีหน้าที่อุปถัมภ์บำรุงพระภิกษุสงฆ์อย่างต่อเนื่อง ส่วนฝ่ายศาสนาเองก็ยังคงมีบทบาทหลักในการแนะนำสั่งสอนเผยแผ่ธรรมแก่ประชาชน ให้ประพฤติปฏิบัติอยู่ในครรลองแห่งความถูกต้องดีงาม ซึ่งเอื้อต่อการปกครองบ้านเมืองให้เรียบร้อย สงบสุข สอดคล้องกับ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) (๒๕๓๗) ที่กล่าวถึงรัฐกับพระพุทธศาสนาว่ามีความสัมพันธ์กันด้วยหลักสำคัญ ๒ ประการคือ “รัฐเป็นผู้มีหน้าที่เกี่ยวกับธรรม เป็นผู้ไฝ่ธรรม แสวงหาธรรมและเชิดชูธรรม ในขณะที่พระภิกษุสงฆ์เป็นผู้ดำรงไว้ซึ่งธรรม เป็นผู้เผยแผ่และสืบต่อสืบทอดธรรมให้ดำรงอยู่ในโลก รัฐเองจึงมีหน้าที่สำคัญประการหนึ่ง คือจะต้องพยายามให้

ศาสนาบริสุทธิ์ เพื่อให้มีธรรมดำรงอยู่สืบต่อไปในสังคม ดังจะเห็นได้จากการที่รัฐเป็นผู้อุปถัมภ์การทำสังคายนาหลาย ๆ ครั้งก็ดี หรือการกำจัดข้าราชการศาสนาในบางสมัยก็ดี ก็เพื่อรักษาธรรมที่บริสุทธิ์ไว้นั่นเอง”

ส่วนในแวดวงวรรณกรรมพบว่า มีการผลิตซ้ำแนวคิดการใช้ศาสนาในการปกครองบ้านเมืองอย่างต่อเนื่องเช่นเดียวกัน ดังที่ ยุพธู แสงทักษิณ (๒๕๓๗) ได้รวบรวมวรรณคดีของพระเกียรติ ในสมัยต่าง ๆ จนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร เช่น เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช ของ คุณหญิงสมโรจน์ สวัสดิกุล ญ อยุธยา ลิลิตราชาภิเษกสมรสบรมราชาภิเษก และเฉลิมพระราชมณฑลเศียรพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช ของ จิรภา อ่อนเรือง เพลงยาวสรรเสริญพระเกียรติพระราชประวัติและพระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ของ เกื้อ นคร ซึ่งวรรณกรรมเหล่านี้นำเสนอเนื้อหาเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ทรงใช้ธรรมในการปกครองบ้านเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลักทศพิธราชธรรม เช่นเดียวกับในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราลงกรณ พระวชิรเกล้าเจ้าอยู่หัว วรรณกรรมส่วนใหญ่ล้วนนำเสนอภาพแทนของกษัตริย์ที่ทรงธรรมด้วยเช่นเดียวกัน ดังจะเห็นได้จากบทอาเศียรวาท บทเพลง หรือวรรณกรรมของพระเกียรติประเภทต่าง ๆ เป็นต้น

กล่าวโดยสรุป พระพุทธศาสนามีความสัมพันธ์กับพัฒนาการทางการเมืองการปกครองในสังคมไทย แม้ว่าสังคมจะพลวัตทำให้ศาสนาและรัฐต้องปรับปรุงเพื่อให้สอดคล้องกับสภาพสังคม แต่อย่างไรก็ตาม จากวรรณกรรมศาสนาชี้ให้เห็นว่า ศาสนาเป็นรากฐานสำคัญของการปกครองซึ่งยังคงมีอิทธิพลอย่างยิ่งในปัจจุบันโดยศาสนาจักรใช้วรรณกรรมเป็นเครื่องมือในการชี้แนะผู้ปกครองให้มีคุณงามความดีเป็นหลักมากกว่าที่จะเน้นระบอบการปกครอง ทั้งนี้เพราะศาสนาเห็นว่าผู้ปกครองเป็นต้นแบบอันดีให้กับข้าราชการ และประชาชน หากทุกฝ่ายถึงพร้อมด้วยธรรม บ้านเมืองนั้นจะขึ้นชื่อได้ว่าเป็นดินแดนแห่งธรรมรัฐอย่างแท้จริง

เอกสารอ้างอิง

- ประคอง นิมมานเหมินทร์. (๒๕๕๔). **ไขคำแก้คำแพง พินิจวรรณกรรมไทย-ไท**. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ประพจน์ อัครวิรุฬหการ. (๒๕๔๖). **โพธิสัตว์จรया : มรรคาเพ็มหาชน**. กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ปรีชา ช่างขวัญยืน. (๒๕๔๘). **ธรรมรัฐ-ธรรมราชา**. กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พระครูปลัดสุวิฑฒนพรหมจริยคุณ (คำมา). (๒๕๖๓). พระพุทธศาสนากับการพัฒนาทางการเมืองการปกครองในสังคมไทย. **ปัญญาปณิธาน**, ๕ (๑), ๑-๑๔.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต). (๒๕๓๗). **รัฐกับพระพุทธศาสนาถึงเวลาชำระล้างหรือยัง**. (พิมพ์ครั้งที่ ๓). กรุงเทพฯ: บริษัท สหธรรมิก จำกัด.
- พระโพธิ์รังสี. (๒๕๕๔). **จามเทวีวงศ์ : พงศาวดารเมืองทริภุญไชย**. นนทบุรี: ศรีปัญญา.
- พัฒน์ เพ็งผลา. (๒๕๓๕). **ชาดกกับวรรณกรรมไทย**. กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาไทยและภาษาตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- มหามกุฏราชวิทยาลัย. (๒๕๔๓). **พระสูตรและอรรถกถา**. (พิมพ์ครั้งที่ ๔). กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- ยุพร แสงทักษิณ. (๒๕๓๗). **วรรณคดียอพระเกียรติ**. กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา.
- ศักดิ์ศรี แยมันดดา. (๒๕๔๕). **วรรณคดีพุทธศาสนาพากย์ไทย**. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นท์ติ้ง.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. (๒๕๔๕). **ล้านนาประเทศ**. กรุงเทพฯ: มติชน.
- สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์. (๒๕๑๖). **ทศพิธราชธรรมและหลักพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิชจำกัด.

- สายวรุณ น้อยนิมิต. (๒๕๔๒). **อรรถกถาชาดก : การศึกษาในฐานะวรรณคดี**
คำสอนของไทยและความสัมพันธ์กับวรรณคดีคำสอนเรื่องอื่น.
อักษรศาสตร์ดุสิตบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย ภาควิชาภาษาไทย
คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุนทร ฤ รังสี. (๒๕๔๕). **ปรัชญาอินเดีย : ประวัติและลัทธิ.** กรุงเทพฯ:
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อนันต์ เหล่าเลิศวรกุล. (๒๕๕๗). **ชินกาลมาลินีและจามเทวีวงศ์ :ตำนาน**
บ้านเมืองล้านนา ตำนานพระศาสนาห้าพัน. กรุงเทพฯ: สำนักงาน
กองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- อารี วิชาชัย. (๒๕๔๓). **ปรัชญาธรรมของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู.** ภาควิชา
ปรัชญาและศาสนา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
ประสานมิตร.
- James Hastings. (1995). **Encyclopaedia of Religion and Ethics.**
Newyork: Charles Scribner's sons.